

Az elveszett gyermekkor

Szép Ernő, Babits és a „zsidókérdés”

Horváth János a *Nyugat* című folyóiratban a megvalósult magyar–zsidó kulturális együttélés példáját látta, olyan asszimilációét, amelyre a társadalom még nem készült fel. „A *Nyugat*: zsidó és hangsúlyozottan filozsemita írók csoportosulása; egy zsidó beolvadással telített magyarság; egy végbennt zsidó-beolvadás.”¹ Az irodalomtörténész magyarázata, hogy a tunyább magyarság nem vette észre az új szellem készülődését. Egy zsidó olvasóközönség szegődött Adyhoz és társaihoz, amikor a kiürült konzervativizmus képtelen volt saját érdekeire ráismerni.

100 A magyar zsidó kulturális együttélésnek, szimbiozisnak feltárulhat egy mélyebb, rejtettebb értelme is. Az asszimiláció bonyolult történelmi folyamat, beletartozott a kisebbségek, vallási közösségek elmagyarosodása éppúgy, miként az egymástól elzárt kisebb települések, a mezővárosok és nagyobb vidéki központok integrálódása a modern kereskedelem és az ipar vérkeringésébe. Az asszimilációs folyamatba beleépült az egyes néprétegek „egymást felfedezése”, a végek rácsodálkozása a nagyvárosra, a katolikusoknak a lutheránusokra, a keresztényeknek a zsidókra, a magyaroknak a tótokra, rácokra, szerbekre. A *Nyugat*-ban megvalósuló „magyar–zsidó” együttélés, az egybeolvadás kísérlete korántsem annak volt köszönhető, hogy az elvilágiasodott, politikailag emancipált zsidóság fürge szellemei mintegy pajzsként tölték maguk előtt a törzsökös magyarokat, mint azt a két világháború között Szekfű Gyula, Horváth János, Németh László vagy Féja Géza láttatta, hanem része volt az egyetemesebb folyamatnak, a magyarországi liberalizmus megújításának, a

polgárosodás újabb szakaszának. A századfordulón és a tízes években a „zsidókérdést” azért oltotta be a köztudatba a védekező konzervativizmus, mert az rémlett az egyetlen ideológiának, amelyik ezt a modernizmust kompromittálhatta.

A századforduló magyar társadalmában még nem történt meg a különböző rajok, nemzetiségek s csoportok egybeolvadása. „...s ha vannak, akik szeretnék, ha a magyar költészet is abban az értelemben volna nemzeti, mint a francia, s ha lehetséges és ha jó az, amit szeretnének: akkor e politikai kívánságokkal ne a költőket zaklassák, hanem a politikát, hogy az teremtsen meg (ha tudja, s ha van hozzá ereje, ötlete, bátorsága, becsülete, nagylelkűsége és elfogulatlansága) azt a homogén nemzeti társadalmat, mely egyedül teremthet homogén nemzeti irodalmat”. Ezt Ignotus írta a „Kísérletek”-ben,² mintegy a *Nyugat* programjaként.

A nemzeti irodalom, az a bizonyos összeolvadás, a közös s mégis egyéni hang megtalálása. „Nemzeti-e a mai magyar irodalom?” – kérdezte tovább Ignotus. A válasza kétértelmű. „Az is, nem is. Az abban az értelemben, hogy nincs Magyarországon, különösen a nyelvükben is magyarrá lett rétegek, fajok és egyéniségek közt akkora válasz, hogy legtávolabbi jelenségeiken is át ne vonulna sok mindenféle olyan egyformaság, melyet mi magunk alig látunk meg, de az idegen éppúgy észrevenne, mint ahogy nagyjában egyformának látja a legkülömbféle rangú, rendű és származású magyar embert.”

Nem nehéz dekódolni, kik voltak azok a nyelvükben magyarrá lett rétegek és fajok, akikről Ignotus írt. A per-

zekutoresztétikával vívott harcban, a „ki a nemzeti és ki nem” kérdésben egy kibeszéletlen, felszínre ritkán bukkanó gond rejtezett. A jövődő együttélés, amelyet a politikának kell megvalósítani, s amelyet Horváth János megfigyelése szerint a *Nyugat* mintegy megelőlegezett. A magyar közéletben a múlt század nyolcvanas éveitől ott lappangott a „zsidókérdés”. A *Nyugat* túlélt ezen. Nem az elhallgatással, hanem a „megfogalmazással”.

Egy átélt dráma, egy kiszenvedett közeledés, katartikus tisztulás segítette napvilágra a „kérdés” meghaladását.

A *Nyugat* íróinak újítása korántsem csupán a stiláris modernitás volt, hanem egy új valóság feltérképezése. Ismeretlen magyar tájakat fedeztek fel, friss tartalmakat avattak irodalmi tárgygyá. Az újjászülető magyar társadalmi regényben különböző „szocializációkat” írtak le s bevilágították a sajátosan rétegzett s átalakuló csoportok magatartásmintáit. A válaszokat a kor kihívásaira.

A „magyar-zsidó” együttélés csakugyan megvalósult a hétköznapi szintjén is. „Az én Szép Ernőm egy túlon túl buzgó, becsületes, magyar s egyben rafinált poéta...” – írta róla Ady, s a magyar szó ebben a kijelentésben nem véletlen.³ Ady Endre kedves költője volt Szép Ernő,⁴ a vidéki tanító fia, aki a hegedűjét adta el, hogy a fiát taníthassa. Varrónő édesanyját többször is felidézi, a varrótűtől csipkézett ujjait a maga írótoltól bemélyedt „szerszámához” hasonlítja. A második háború közeledtével az egyik *Ararát* évkönyvben a péntek esti gyertyagyújtás hangulatát idézte fel költői erővel.⁵

Szép Ernő zsidósága azonban nemcsak „tematizálva” jelent meg életművében. Hanem a bocsánatkérő iróniában, a magabiztosság hiányában, a gyermekkor védelmébe húzódott naivitásban. Mint akinek nincs joga a komoly fellépéshez, hallja ki Komlós Aladár Szép Ernő lírájából az „önvédelem” dallamát, s hozzáteszi egy zárójelben: „Szép Ernő az önbizalmatlanok né-

pének gyermeke, azé a népé, amely a heinei öngúnyt teremtette.”⁶ Egy későbbi tanulmányában Komlós Aladár így jellemezte Szép Ernőt: „Önkicsinyítően mosolygós grimaszában a zsidó féltékenység nyilvánul meg. Szeme tele a magyar tájak színeivel, füle a magyar nyelv és népköltészet hangjaival.”⁷

Szép Ernő gyermekverseiben Jeremiás siralmainak egyik motívumára értett rá Scheiber Sándor. A prófétát hivatása gyermekként szólította el, hogy a pusztulás és a tragédia hirdetője legyen.⁸

Szép Ernőről tehát mindkét állítás igaz: magyar volt, ahogyan Ady Endre hirdette, és művészetében zsidó motívumként élt a jeremiási fájdalom és az asszimiláns bizonytalanság. Szép Ernő naiv csodálkozással fogja fel az életet s gyermekien egyszerű kérdésekkel ostromolja társadalmi tapasztalatát. „Azt sem értem, miért kell nékem szegénynek és zsidónak lenni, mikor egyiket se kértem, csak danolni akartam, míg élek...” – írta egyik levelében Krúdy Gyulának.⁹

A zsidóság sors, melyet nem választott a költő, hanem alkalmanként sorscsapásként élt meg. „Nézz bele a zsidó fekete szemébe, akármilyen fényes, egy bánat a szemükön rajta van.” Az álmodozás: kiszabadulás a zsidó sorsból. A „Lila ákác” hőse egy esztelen szép világot fantáziál, melyben megjelenik egy velencei éjszaka édes zenéje, de őt mindenhonnan visszalökik, majd fuldokol a Canale Grandében. A „tényleges” életben is van előtte egy korlát. Hiába próbálja átölelni a világot, mintha egy plafonba ütné a fejét. „És Párisban sem kapom meg az egész levegőt és Londonban sem tudom, ott is csak alku és nyomor minden szerencse, ami érhet és hiába megyek én Amerikába és a Kanári-szigetekre, ott is lesz egy hotel, amelynek a séfje magában leutálhat, mert zsidó vagyok!...”¹⁰

A „Lila ákác” színpadi változatában Szép Ernő egy különös jelenetet formázott. A Casino szeparéjában játszódik. Csacsinszky Pali páholyába lép be a Lali fiatalúr, akinek jókedvében az az

ötlete támad, hogy „pofon nyaljjon egy zsidót”. A pincértől követeli: „Zsidó gye-
reket hozzál nekem, máma pofozni aka-
rok! Olyan jó szagú pofont adok...” Az-
tán kiderül, hogy nincs a közelben meg-
pofozható zsidó. Lali kimegy a páholy-
ból és a Józsi pincér jelenti az esemé-
nyeket. „Lali nagyságos úr meg egy zsi-
dó fiú idekint a folyosón... Pofozkod-
nak? – Dehogy! Csókolóznak.”¹¹

Ha van a magyar–zsidó viszonynak
emblematisz képe, akkor ez a látszat-
ra magyarázhatatlan jelenet az. Az úri
virtus zsidópofozást akar, mely egy hir-
telen megszéledült csókban, baráti öle-
lésben végződött. Az asszimiláció dina-
mikája: súrlódás különböző szocializá-
ciójú rétegek között, akiknek egymásról
leszűrű társadalmi tapasztalata feszült-
séget gerjesztett. A körülményeken, a
közhangulat sodrásán mulott, hogy a
súrlódásból egymáshozcsiszolódás lett,
vagy elkülönülés. A *Nyugat* íróinak pá-
lyája éppen az egymáshoz hajlást, az
újfajta szolidaritást mutatta fel. Ami-
kor Ignótus az egyén önkifejezésének
jogát hirdette meg, akkor sajátos felol-
dozást kínált az egy táborba gyüleke-
zőknek. A szabadulást (s kerülő úton a
visszatálatást) a kibocsátó közösségből
a művészet új köztársaságába.

A kor szóhasználatában az egyén és
az egyéniség a faj és a fajta ellentéte.
Rákosi Jenő és a perzekutoresztétika a
nemzet képviselőt követelték az iro-
dalomtól: a népi-nemzeti szűk körben
vonta meg azok körét, akik a szellem
megjelenítői lehettek. Sovinizmusukba
természetszerűleg szorult az antiszemi-
tizmus.

Az új idők dalaival kopogtatók, a
„Holnap”-antológia szerzői Adyval az
élen nem véletlenül szánták eredetileg
jelentkezésük címéül a „Hétmagyarok”-
at. A holnap magától értetődően radiká-
lis és magyar volt.

Az egyéniség és a fajta ellentétes ér-
telme éppenséggel Babits Mihály a
zsidókérdésről írott egyik feljegyzéséből
is kiolvasható. „Az élet nem fajok küz-
delme, hanem egyének küzdelme. S ha
a faji kérdés fölmerül az életben, annak

az okát is többnyire az egyének viszo-
nyában lehet megtalálni. A zsidóra sem
a faj haragszik; hanem egyének hara-
gusznak. S mindenki haragszik egy ki-
csit arra, akire rászorul.”

Babitsnak eredetileg a *Zsidó Szemle*
számára készült, kéziratban maradt fel-
jegyzése radikálisan őszinte, s talán
nem véletlenül nem látott nyomdafesté-
ket. A jegyzet általános darwini képze-
letvilága – fajok s egyének harca – meg-
tévesztő ugyan, mert a kor közhely-
nyelvét beszéli. Holott valójában abból
a társadalmi tapasztalatból indul ki, mely
az asszimiláció – kétoldalú – sérelmeit is
visszavetíti.

Az asszimilációt a pénz- és piacz-
dalkodás korszaka előtt egymástól el-
zárt közösségek váratlan elegyedése és
ütközése jellemezte. Mégpedig nem a
közömbös, hanem az úgynevezett allo-
gén, vegyülésre kész csoportoké. A zsi-
dóság asszimilációja, mint arra Bibó Ist-
ván klasszikus tanulmánya figyelmez-
tetett, valóságos társadalmi földrengés-
sel járt. A zsidók a számukra addig el-
zárt pozíciókba és olykor hatalmi hely-
zetekbe kerültek; másszor a társadalmi
emelkedéstől és elvegyüléstől a konser-
vatív társadalom zártsága elűtötte őket.
A jogi egyenlősítés nem törte le a társ-
adalmi diszkriminációt. A kölcsönös „res-
sentiment” és sérelem ezért a nehezen
feldolgozható társadalmi tapasztalatok
új értelmezését kívánta. A jelenség sajá-
tossága, hogy „azokban az emberekben,
akik továbbra is rangsorolt emberi
minőségek világában éltek, megbocsát-
hatatlan sérelemként, páratlan meg-
aláztatásként rögződött, ha bizonyos
bántalmakat, melyeket a hagyományos
hierarchia megszokott, magasabb hatal-
masságaitól minden további nélkül elvi-
seltek, hatalomra került zsidóktól –
vagy más okból »alacsonyabb« emberi
rangúaknak tekintettek, »emancipál-
taktól« – kaptak” – írta Bibó.¹²

A „magyar tunyaságot”, a kereskedel-
mi tevékenységtől irtózó dzsentroid ké-
nyelmet a zsidóság és más kisebbségek
mobilitása fenyegette. A Babits-Kosztolá-
nyi levelezésben a vidéki Babitsot a
már fővárosba került Kosztolányi a „szü-

zességéért” ünnepli, azért, hogy nem vesz részt a főváros tülekedésében. Az elszigeteltség: erény. „Ma, kedvesem, egészen más idők járnak. Az öntudat korszakát élem. Testemet, lelkemet megvették...”¹³ Az aktivitás dicséretét zengő, az új közösségtől berúgott Kosztolányi az érvényesülés szárnyait kitárva repül. „Minden soromat megfizetik”, ünnepli befogadását egy dinamikusabb közösségbe. A társadalmi integrálódást a vidékről jött, a hivatalkrétegből származó Babits és Kosztolányi számára az újságírás jelentette.

A „vidéki” és a „pesti” élet ritmusának különbözőségét a szabad foglalkozásokban elhelyezkedő „idegenek” dallama diktálta. A pezsgés „buboréka” a hirtelen felszálló zsidó értelmiség s közönység. A változást 1920-ból Cholnoky László írta le „A magyar irodalom és a zsidóság” című röpiratában. „Hanem aztán kezdtek megjelenni a zsidók és velük együtt élet és nyüzsgés költözött a szerkesztőségekbe. Amíg mi keresztények azelőtt ravaszul egymásra akartuk tolni a riportot meg a politikát és mindnyájan csak a kényelmes irodalomra vagy az elegáns színházi kritikára aspiráltunk és egy világért ki nem mozdultunk volna megszokott köreinkből, addig a fiatal zsidógyerekek lázasan szadgáltak a városban fel-alá, ott voltak mindenütt, tudtak mindent, a politikai rovat vezetője szinte egész életét a parlamentben és a pártkörökben töltötte...”

A magyar sajtó „elzsidósodott”, nyilatkozta Cholnoky László. A „zsidók” hibája, bizonyos „hazadolgozás”, azaz nem adták fel érzelmi kötöttségüket a „sajátjaik” iránt. Az elzsidósodás oka a keresztények indolenciájában is keresendő: „olyan számarány mellett, amelyben mi keresztények állunk a zsidósággal szemben, ilyen elszigetelődésre nem lett volna szabad a sornak kerülnie... Miért nincs Angliában vagy Amerikában úgynevezett speciálisan zsidó sajtó?”¹⁴

Az asszimiláció ellenére társadalmi elszigetelődés; a „keveredésben” nyugtalan gőg, a „tunyaság” és „aktivitás” vitájában új csoportosulás egy feszült-ségekkal teli társadalmi teret hozott

létre. „Hazadolgozást”, ahogyan Cholnoky megállapította.

Babits Mihály 1906-ban Baján lapozgatta Ignotus „Olvasás közben” című könyvét, s azt jegyzi ki belőle: „Vakard meg a magyart és eléd tűnik a búsmagyar.” „A magyar azon kezdi, hogy megöszül és azon végzi, hogy elcsönedszik.”¹⁵

Már a fiatal Babits számára is feszítő gond, hogy ő, a „tunya magyarság” képviselője hogyan érvényesül abban az aktivitásban, amelyet a társadalmi tapasztalat is a zsidóság előretörésével azonosított. Az Ignotus megállapításaival egyetértő Babits még Ady magyarszidását is túlzottnak tartja, s váratlanul „hazadolgozik”. „Magyar vagyok, magyar nemesi családból származom (igen büszke vagyok rá) úgy apai, mint anyai részről; mindkét részről a nagyapáim emberemlékezet óta megyei tisztviselők voltak (van-e magyarabb foglalkozás?), apám volt az első, aki az Állam szolgálatába lépett; de még ő is valóságos típusa volt a magyar úrnak és jogásznak. S én, aki úgy életpályámmal, mint nagyrészt műveltségemmel is... annyira elszakadtam a családi tradíciótól, az évszázados szellemtől: napról napra jobban érzem, mily természetes és szoros folytatása vagyok becsületes magyar őseimnek...”¹⁶

A modernizáció küzdelem és megbékélés, válság és hasadtság élményét kínálta a különböző értelmiségi csoportoknak. A kölcsönös sérelmek felderítése új személyiségjegyeket érlelt. Ez Babitsnál Ady szerepének megértésével kezdődött, annak a felfogásával, hogy az, akit korábban, Kosztolányival együtt „üres poseur”-nek véltek, különleges egységbe forrasztotta a modernitást és magyarságot.¹⁷

A kibocsátó közösségek, a csoportok egymás mellett élését éppen az Ady körül gyülekező író-újságírók egyike, Nagy Endre örökölte meg. Nagyváradon együtt élt a bihari dzsentr, a snájdig katonaság s a püspökség s hozzá a zsidóság is. „Egyáltalán, mintha ez a város volna a világ eszméinek laboratóriuma” – írja „A peceparti Páris 1900-ban”

című emlékezésében Nagy Endre. Mert sehol e nagyvilágon annyiszor nem ejtik ki azt a szót, hogy *progresszió*, mint itt.

A statisztika szerint Várad lakosságának harmincöt százaléka zsidó. De ha a szélesen elterülő mezővárosról leszakítanak a belsőt, lenne az nyolcvan százalék. „Olyan ez – ahogy Ady Endre szokta volt mondani –, mintha nyolcvan százalék kovással és húsz százalék liszttel sütnének kenyeret.”¹⁸

A statisztika és a társadalmi tapasztalat közötti különbséget jól érzékeltette Nagy Endre. A bihari dzsentri vagy a váradi katonatiszt szemében úgy rémlett, mintha a zsidók bizonyos foglalkozásokat elfoglaltak volna. Jelenlétüket felnagyította az a Bibótól idézett effektus, hogy itt olyanok jutottak be addig elzárt társadalmi körökbe, akik addig hatalmon kívül maradtak. Ettől torzul az optika, ezért nagyítottak fel az újonnan jöttek úgynevezett „tulajdonságai”.

„Minden fajnak vannak jó és rossz tulajdonságai” – írta már idézett kéziratban Babits –, de a zsidónak 104 kiáltóan jó és kiáltóan rossz tulajdonságai vannak. Én azt hiszem, az antiszemitizmust inkább a jó, mint a rossz tulajdonságai okozták. ...Bizonyos, hogy ezek a tulajdonságok sok tekintetben egészítették ki a felelősségtől és a szabad versenytől mindjobban irtózó magyar intelligenciát; szükség volt rájuk és szükség van még ma is.”¹⁹

A századfordulótól a tízes évekig egy feltartóztathatatlan szocializációs folyamat indult el: a „végekről” a városba bekerülő értelmiség találkozása más eredetű, kultúrájú és gyökerű csoportokkal. Az átalakulás része volt a bizalmatlanság levetkezése, a „magyartudat” átalakítása, a küzdelem a „zsidó-tapasztalattal”.

Kosztolányi Dezső, a szabadkai iskolaigazgató fia Babitshoz hasonló büszkeséggel vall a történelmi magyarságba ereszkedő gyökereiről. Társadalmi szocializációjának azonban egyik első jele, hogy védelmére kel a zsidóságból jött fiatal tehetségeknek. Amikor a *Budapesti Szemle* megtámadta Makai Emilt, egy szabadkai lapban önérzetesen uta-

sította vissza, hogy a konzervatívok „Rövid úton el is ítélték hát ezt a lázadó zsidófiút, ki a magyar irodalomba új hangokat hozott...” A lázadás: hogy nem hordott árvalányhajás kalapot, nem írt hazafias verseket.²⁰ Ugyanebben az esztendőben, Bródy Sándor öngyilkosságának hírére a magyarságát védelmezi bírálóival szemben, Bródyt, aki „azért mindig magyar író maradt”.

A háború s a forradalmak után ama bizonyos „együttélés”, amelyért a *Nyugat*ot Horváth János kárhoztatta, felbomlott. Az *Új nemzedék* a forradalmakat „irodalmi patkánylázadás”-nak jellemzi Lendvai István tollából, aki ugyanegy esztendőben támadja Babitsot pacifizmusáért és Szép Ernőt a zsidóságaért.

Lendvai István szerint Szép Ernő s annak hatása „a zsidóság szellemi cezaromániájának” egyik legárulkodóbb esete. Hogyan mert Szép Ernő a „Patiká”-ban a magyar vidékről írni? Ebben az íróban benne van „a teljes és áttörhetetlen, az ösztönös – tehát örök – idegenség”. Paradicsomi angyalok tiltották el tőlük a magyarságot. Mit tudhatnak erről a népről? „Ha tudnak is: a gyűlölet dühével és impotenciájával rágalmazzák és uszítanak ellene, uszítanak engem, mafla magyart.” Még a megoldást is felveti Lendvai. „A szellemi gettó cezaromániája, amely azt hiszi, hogy egyedül ő a civis europaeus és mindenki más hülye barbár, és ezt a hitet rá akarja bűvölni mindnyájunkra: ez az, amit meg kell törni, amelynek a csontjait meg kell ropogtatni.”²¹

Babitsot is meghurcolták az ellenforradalom kezdetén.²² Első jegyzeteiben róttá papírra azt a sokáig Szabó Lőrinc hagyatékában lappangó verstörédket, amelyekben az üldözött zsidókkal párhuzamos sorsára ébredt. „Jaj engem is bekentek sárral / hogy fajtám undorodva lát / s viselem mint zsidók viselték / a sárga foltos csúf ruhát.”²³

A párhuzam érzését kiváltotta a „ressentiment”. Mintha Babits is úgy érezte volna, hogy a hajdani „szimbiozis” okolható a bukásért. E bomlás virágainak koszorújából szötte a „Timár

Virgil fia” című regényét, melynek egyik főhősében, a katolicizmussal is kacérkodó, cinikus zsidó újságíró alakjában a kortársak az akkor már emigráns Ignotusra ismertek.

Hatvany Lajos a forradalmak utáni emigrációban megkérdi, hogyan lehetséges: Babits „jó bolsevik” volt 1919. áprilisban „és ellenforradalmár, sovinszta, jó antiszemita 1919 augusztusában”? A cinikus újságíró Vitányiról azt állítja, kitalált papíralak. „A rugókat, amelyeken jár, Babits a kurzus antiszemita szólamaiból, vagy pedig a kurzus légkörében kifejtett »becsületes, magyar, faji érzésből« szedte. A Vitányi-féle zsidó monstrumok az ellenforradalmi hangulat szülöttei.”²⁴

Kosztolányi az ellenforradalom idején az *Új nemzedék* hírhedt „Pardon” rovatát szerkesztette, s részben ő írta névtelen cikkeit. Mintha jóvátételül szánta a „Múlt és Jövő” című zsidó folyóiratba „A zsidók kivonulását”. „A csecsemő sírt anyja mellé állván, / Feldőlt az asztalon a telt kupa. / Vakogva hátrált a barom a szalmán / S vértől sötétlett a ház kapuja.”

A fiatal Babits és Kosztolányi számára a „zsidókérdés” a magyarság modernizációjának körén belül szerepelt. A kiegyezés utáni „apáthiába” süllyedt magyarsággal szemben a „zsidó kovász” szerepét úgy értették meg, hogy tisztában voltak a kapcsolat torzulásaival, kinövéseivel.

Szép Ernő hőséhez hasonlóan Babits önéletrajzi regénye, a „Halálfiat”, mintegy tükröt tartott ama „másfajta” szocializációnak. A zsidófiúéval szemben a vidéki hivatalnokgyermek néz szembe a számára „idegen” zsidókkal. Leírja itt, hogyan lett a dzsenti antiszemita, miután birtokaikat a zsidóknak adták el. Sótton, ahol a kis Sátordy Imruska tölti gyermekkorát, régebben csak két zsidó volt: mostanra a város kapitalistája, Schapringer körül már többen vannak, megvette az előntött, használatlan holdakat és hektárokat, mérnököket hozatott megszabályozni a vizet.

Imruskát édesapja a Dreyfus-ügy elemzésével tanítja arra, hogy az igaz-

ság egy és független. A fiatalember „...aki különös idegenkedést érzett, ha nagyanyja vancellérjével kezét kellett fognia, abban kéjelegni, hogy a szurtos zsidó fia [azaz Dreyfus] mily szent és nagy ember lehet, szentebb a római pápánál, sőt maga Krisztus is zsidó volt...”

A regénybeli szocializáció története Dreyfustól és Zolától eljut a szövetség szükségességének felismeréséig. Az egyetemen lép oda Imruskához a messiásváró optimizmustól eltelt Rosenberg. „Te le fajtájának nyugtalan ideáлизmusával, erős ösztönnel a kultúra iránt, s azzal a gondolkozásbeli szabadsággal, melyet keresztény ember nálunk ritkán ér el. Imrus a fiatal kor túlzásával szinte megvetette ez időben a keresztényeket: hisz csak össze kellett hasonlítani a Schapringer műveltségét valamely keresztény ismerőseivel. Nem csoda, ha a zsidók között talált barátokat.”

Babits Mihályt élete végéig kínozza, miért olyan nagy zsidó híveinek száma. „Mondd, Gyuszi – kérdezte kis kockás papírlapon Illyéstől a már néma Babits –, mi az oka, hogy nekem csupa zsidók a híveim és barátaim? A keresztények (kívüled) felém se néznek, s nyilván nem is szeretnek, a zsidók változatlanul hívek maradnak.”²⁵

Szép Ernő darabjában Lali zsidópofózásra készül, majd egy titkos csókról tudósít Józsi-pincér, aki különben maga is zsidó. Babits a két egyetemista találkozásához ezt a kommentárt fűzi: „S a két ősi, keleti fajta ivadéka, a zsidó és a magyar, lelkesedve s csillogó szemekkel fogott kezét, a jövő és a kultúra jegyében.”²⁶

Halálos ágyán Babits, az Anschluss után, a második világháború árnyékában a beszélgetőfüzetek egyik bejegyzésében ezt írta: „Mi újság? Igaz, hogy Freudot letartóztatták? Nem gondolod, hogy nálunk ilyesmi lehetséges. Eltűnünk, elpusztulunk a nagy német árnyékban. De micsoda Budapest zsidók nélkül?”²⁷

Szép Ernő az „Emberszag”-ban írta le meghurcoltatását a nyilas pokolban. Mintha a történelem cáfolt volna rá ar-

ra a csillogó szemű kézfogásra, melyet a „Halálfi” megörökített.

A *Nyugat* költői egy ártatlan gyermekkor mitológiáját teremtték meg. „Játszom két színes szemmel, / a két kedves, pici kézzel, / játszom játsszó önmagammal, / a kisgyermek is játékszer” – írta Kosztolányi a „Szegény kisgyermek panaszai”-ban. Egy vízőzön előtti világ tárult fel itt: a vidéki ártatlanság kora, a szabadkai Kosztolányié, a székszárdi Babitsé, a szegedi Juhász Gyuláé, a debreceni Tóth Árpádé, a hajdúszoboszlói Szép Ernőé. A vidéki Magyarország valaminő prekapitalista ártatlanság jelképévé emelkedik, sűrűlőds nélküli világgá. „Szoboszló fog, fátyolba bújva, / kanyarodunk... és lát-szik újra / tornyunk, mint a gyerek felnyújtott úja” – írta Szép Ernő a nosztalgia hangján. A vidéki Magyarországnak is úgy kellett „asszimilálnia” a városhoz s a modernitáshoz, mint az

egykor jogfosztott zsidóságnak. A „*Nyugat*” költői Adyval az élen a konzervatív Magyarország „zsidai” voltak, a számkivetettek s parta szorítottak. A gyermekkor felidézésében, túl a nemzetközi irodalmi toposzon, a „zsákutcs” magyar történelem fájdalma jelenik meg. A „vidéki” lét felszámolása anélkül történt meg, hogy a „város”-ban megtestesülő szabadság teljességében megszülethetett volna. S ezt Szép Ernő is megszólaltatta: „Apám után szeretnék futni, / ki a városha vezetett, / s míg a boltok közt báméskodtam, / elengedte egyszer a kezemet.”²⁸

Ahogy Szép Ernő a kis zsidó tanító, úgy engedte el Babits-Imruskát a tisztviselő-apa abba a nagy olvasztókohóba, amit a világháború előtti Budapest képviselt. A gyermekkor jelképe a magyar progresszió árvaságát jelenítette meg, az elmúlt esélyeket. A csók és a pofon talán máig érthetetlen ideglázát.

Jegyzetek

106

¹ Horváth János: Aranytól Adyig. Budapest, 1919. 45. o.

² Ignótus: Kísérletek. Budapest, 1910. 82–83. o.

³ Ady Endre: „Könyvek és jóslások”. *Nyugat*, 1914, 71–72. o. In: Vallomások és tanulmányok. Ady Endre Összes Művei, szerk. Földessy Gyula. Vol. III. Budapest, 1944. Athenaeum, 208–209. o.

⁴ Scheiber Sándor: Ady Endre és Szép Ernő. In: Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve. Budapest, 1961. 119–121. o.

⁵ Szép Ernő: Vidd el hajó levelemet. In: Komlós Aladár (szerk.): Ararát Évkönyv. Budapest, 1941. Országos Izraelita Leányárvaház, 29–35. o.

⁶ Komlós Aladár: A szépség költői. In: Az új magyar líra, Budapest, 1928. Pantheon, 94. o.

⁷ Komlós Aladár: Zsidó költők a magyar irodalomban. In: Kőbányai János (szerk.): Magyar–zsidó szellem-történet a reformkortól a holocaustig. Bevezetés a magyar–zsidó irodalomba. Budapest, 1997. Múlt és Jövő, 159. o.

⁸ Scheiber Sándor: Emlékszerző Szép Ernő sírköavatásán. In: Kőbányai János (szerk.) Scheiber Sándor könyve: Válogatott beszédek, Budapest, 1994. Múlt és Jövő, 307–309. o.

⁹ Réz Pál: Szép Ernő. In: Üriemberek vagyunk. Budapest, 1957. Szépirodalmi, 11. o.

¹⁰ Szép Ernő: Lila ákác. Budapest, 1919. 60–61.

¹¹ Szép Ernő: Lila ákác. In: Réz Pál (szerk.): Színház. Budapest, 1975. Szépirodalmi, 342. o.

¹² Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: Huszár Tibor (szerk.): Válogatott tanulmányok. Budapest, 1986. Magvető, 701. o.

¹³ Kosztolányi Dezső levele Babits-hoz, 1906. jún. 24. után. In: Belia György (szerk.): Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése. Budapest, 1959. Akadémiai, 131. o.

¹⁴ Cholnoky László: A magyar irodalom és a zsidóság. Mi az igazság? Budapest, 1920. Garai nyomda.

¹⁵ Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése i. m. Tóth Dezső–Vargha Kálmán (szerk.): Új magyar múzeum. Budapest, 1959. MTA Irodalomtudományi Intézete, 113. o.

¹⁶ Uo., 114. o.

¹⁷ Gál István (szerk.): Babits Adyról. Budapest, 1975. Szépirodalmi.

¹⁸ Nagy Endre: A peceparti Paris 1900-ban. In: Földessy Gyula–Dóczy Jenő (szerk.): Ady-Múzeum. Budapest, 1925. Athenaeum, 76–78. o.

¹⁹ Idézi Gál István: Babits zsidószemlélete. MIOK évkönyv, 1973/4, 110–129. o.

²⁰ Kosztolányi Dezső: Makai Emil. (Bácskai Hírlap, 1905. április 9.). In: Réz Pál (szerk.): Írók, festők, tudósok. Budapest, 1958. Szépirodalmi, 5–9. o.

²¹ Lendvai István: Szép Ernő, Patika és egyebek. Új nemzedék, 1920. március 21. Kötetben in: A harmadik Magyarország. Budapest, 1921. Pallas, 145–153. o.

²² Vö. Ungvári Tamás: A szökevény próféta. Babits 1919-ben. In: Ikarusz fiai. Budapest, 1970. Szépirodalmi, 247–282. o.

²³ Babits zsidószemlélete i. m.

²⁴ Hatvany Lajos: A magyar értelmiség katasztrófája. Magyar író, magyar zsidó. I. Jövő (Bécs), 1922. december 3., 8., 13.

²⁵ Belia György (szerk.): Babits Mihály beszélgetőfüzetei. Vol. II. Budapest, 1980. Szépirodalmi, 195. o.

²⁶ Ungvári Tamás: A regényről Babits. In: Ikarusz fiai. i. m., 282–301. o.

²⁷ Babits zsidószemlélete i. m.

²⁸ A versidézeteket csokorba gyűjtötte Deveszéri Gábor. „Tegezni az egész világot” – Szép Ernőről. In: Lágymányosi istenek – Összegyűjtött esszék és tanulmányok. Budapest, 1979. Magvető, 470–476. o.